

Byzantina Symmeikta

Vol 24, No 1 (2014)

BYZANTINA SYMMEIKTA 24

Βιβλιοκρισία: Documents Concerning Cyprus from the Hospital's Rhodian Archives: 1409-1459, εκδ. Κ. BORCHARDT, Α. LUTTRELL, Ε. SCHÖFFLER [Cyprus Research Centre. Texts and Studies in the History of Cyprus –LXVI], Λευκωσία 2011, xcii + 550 σελ.

Μαρίνα ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ

doi: [10.12681/byzsym.1214](https://doi.org/10.12681/byzsym.1214)

Copyright © 2015, Μαρίνα ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ Μ. (2015). Βιβλιοκρισία: Documents Concerning Cyprus from the Hospital's Rhodian Archives: 1409-1459, εκδ. Κ. BORCHARDT, Α. LUTTRELL, Ε. SCHÖFFLER [Cyprus Research Centre. Texts and Studies in the History of Cyprus –LXVI], Λευκωσία 2011, xcii + 550 σελ. *Byzantina Symmeikta*, 24(1), 423–430. <https://doi.org/10.12681/byzsym.1214>

Documents Concerning Cyprus from the Hospital's Rhodian Archives: 1409-1459, εκδ. K. BORCHARDT, A. LUTTRELL, E. SCHÖFFLER [Cyprus Research Centre. Texts and Studies in the History of Cyprus -LXVI], Λευκωσία 2011, xcii + 550 σελ. ISBN 978-9963-0-8124-0.

Η σειρά *Πηγές και Μελέτες της Κυπριακής Ιστορίας* του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών της Κύπρου από την καθιέρωσή της έως σήμερα έχει προσφέρει στην ερευνητική κοινότητα πολύτιμα εργαλεία για τη μελέτη της μεσαιωνικής ιστορίας του νησιού με την έκδοση ποικίλου και, συχνά, δυσπρόσιτου πρωτογενούς υλικού από ειδικούς μελετητές της περιόδου. Στον ίδιο άξονα κινείται και ο 6ος τόμος της σειράς. Στον πολυτελή και ογκώδη αυτόν τόμο, προϊόν της συνεργασίας των Karl Borchardt, Anthony Luttrell και Ekhard Schöffler, συγκεντρώνονται 346 έγγραφα κυπριακού ενδιαφέροντος από το αρχείο του τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών, το οποίο απόκειται σήμερα στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Μάλτας. Το υλικό εντοπίστηκε στην αρχαιακή σειρά Libri Bullarum, η οποία περιλαμβάνει 318 κατάστιχα με καταχωρήσεις εγγράφων και επιστολών που έφεραν τη σφραγίδα (bullae) του Μεγάλου Μαγίστρου (ή του τοποτηρητή του), ή του Μαγίστρου και του Κοινοβίου, και είχαν ως αποδέκτες πρόσωπα εντός και εκτός του τάγματος. Στα κατάστιχα της σειράς περιέχονται επίσης λογαριασμοί και άλλα έγγραφα ποικίλου περιεχομένου. Η σειρά παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον καθώς διασώζει αντίγραφα εγγράφων, σήμερα οριστικά χαμένων, για την περίοδο κατά την οποία το τάγμα έδρευε στη Ρόδο, και συγκεκριμένα για τα έτη από το 1346 έως το 1522 (97 κατάστιχα), με ορισμένα κενά ενδιάμεσα. Τα ροδιακά έγγραφα αποκτούν ιδιαίτερη αξία ειδικά για την κυπριακή ιστορία δεδομένου ότι, εκτός από ορισμένες εξαιρέσεις, τα αρχεία της περιόδου της λατινικής κυριαρχίας στο νησί δεν υπάρχουν πλέον. Το υλικό αυτό όχι μόνο συμπληρώνει σε μεγάλο βαθμό τις πληροφορίες που παρέχουν τα γνωστά ελληνόγλωσσα και ξενόγλωσσα κυπριακά χρονικά του 15ου και 16ου αιώνα (η «Εξήγησις» του Λεοντίου Μαχαιρά, το γνωστό ως

«Χρονικό του Amadi», η «Διήγησις» του Γεωργίου Βουστρωνίου, η «Historia...» του Florio Bustron και η «Chorografia...» του Estienne de Lusignan), τα παπικά έγγραφα και οι μαρτυρίες από τα αρχεία της Βενετίας και της Γένοβας, αλλά και φωτίζει τις υποθέσεις του νησιού υπό το πρίσμα μίας δυτικής, γειτονικής και συμμαχικής δύναμης.

Τα έγγραφα της παρούσας συλλογής, τα περισσότερα από τα οποία (άνω των 300) εκδίδονται εδώ για πρώτη φορά, καλύπτουν περίοδο πενήντα χρόνων, από το 1409 έως το 1459. Τόσο η αρχική όσο και η καταληκτική χρονολογία δεν συνιστούν τομές ούτε στην μακραιώνη παρουσία του τάγματος στην Κύπρο, η οποία εκτείνεται από τα τέλη του 12ου αιώνα έως το 1571, ούτε στην μεσαιωνική ιστορία του νησιού. Όπως διευκρινίζεται στον πρόλογο [σσ. ix-xi], οι εκδότες προέκριναν το έτος 1409 ως χρονική αφετηρία της συλλογής με την αιτιολογία ότι οι μαρτυρίες για την προ του 1310 παρουσία του τάγματος στην Κύπρο έχουν δημοσιευθεί από τον Joseph Delaville le Roulx στο τετράτομο *Cartulaire général de l'ordre des hospitaliers de Saint Jean de Jérusalem 1100-1310*, Παρίσι 1894-1906, ενώ το σωζόμενο αρχειακό υλικό για την αμέσως επόμενη περίοδο είναι γνωστό μέσα από το έργο του ιδίου, *Les Hospitaliers à Rhodes jusqu' à la mort de Philibert de Naillac (1310-1421)*, Παρίσι 1913 (ανατ. 1974) καθώς και από τις μελέτες του Anthony Luttrell, «The Hospitallers in Cyprus after 1291», *Πεπραγμένα του Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Κυπριακών Σπουδών*, τ. 2, Λευκωσία 1972 (= ανατ. στο: ΤΟΥ ΙΔ., *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West: 1291-1440* [Variorum], Λονδίνο 1978, αρ. II), σσ. 161-171· «The Hospitallers in Cyprus, 1310-1378», *Κυπριακαί Σπουδαί* 50 (1986) (= ανατ. στο: ΤΟΥ ΙΔ., *The Hospitallers of Rhodes and their Mediterranean World*, Aldershot 1992, αρ. IX), σσ. 155-184 «The Hospitallers in Cyprus after 1386», στο: ΤΟΥ ΙΔ., *The Hospitaller State on Rhodes and its Western Provinces, 1306-1462* [Variorum], Aldershot 1999, αρ. V, σσ.1-20· και, τέλος, από τη γενική και εν πολλοίς παρωχημένη μελέτη του ιδίου, «Τα στρατιωτικά Τάγματα», στο: *Ιστορία της Κύπρου*, επιμ. Θ. Παπαδόπουλλος, τ. 4/1, Λευκωσία 1995, σσ. 733-757 [σ. x]. Η επιλογή του έτους 1459 ως καταληκτικού ορίου της συλλογής υπαγορεύτηκε από καθαρά πρακτικούς λόγους, επειδή τα κατάστιχα του τιμήματος του ροδιακού αρχείου της σειράς των Libri Bullarum, από την οποία αντλήθηκε το υλικό, διακόπτονται τότε. Ας σημειωθεί ότι πληροφορίες για την Κύπρο από το 1460 και εξής διασώζονται στη σειρά Libri Conciliorum, όμως κρίθηκε σκόπιμο να μην συμπεριληφθούν στον παρόντα τόμο επειδή η αναζήτησή τους θα ήταν χρονοβόρα, καθώς σε αυτήν τη σειρά το υλικό δεν είναι ταξινομημένο κατά

γεωγραφικές περιοχές, όπως στα Libri Bullarum, αλλά χρονολογικά [σσ. x, xii-xiv]. Αν και είναι επαινετή η εντιμότητα των εκδοτών στο συγκεκριμένο θέμα, η οριοθέτηση του χρονικού εύρους της συλλογής με κριτήρια μη επιστημονικά δεν παύει να αποτελεί μεθοδολογικό μειονέκτημα.

Η έκδοση περιλαμβάνει πρόλογο των εκδοτών, εκτενή εισαγωγή [σσ. xiii-xcii], το σώμα των εγγράφων [σσ. 1-481], κατάλογο των πηγών [σσ. 483-490], βιβλιογραφία [σσ. 491-506] και ευρετήριο προσώπων, τόπων και επιλεγμένων αντικειμένων [σσ. 507-532], το οποίο, σύμφωνα με τον πρόλογο των εκδοτών, οφείλεται στον καθηγητή Karl Borchardt. Ο ίδιος εξάλλου επωμίστηκε το κύριο βάρος της εκδοτικής προετοιμασίας του τόμου και συνέταξε το πρώτο μέρος της εισαγωγής. Σε παράρτημα, τέλος, δημοσιεύονται χάρτες, σχέδια και εικόνες του κάστρου των Ιωαννιτών στο Κολόσσι, και φωτογραφίες με ομοιότυπα των εγγράφων [σσ. 533-551].

Η εισαγωγή χωρίζεται σιωπηρά σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος δομείται σε πέντε ενότητες. Στην πρώτη ενότητα, με τίτλο «The Rhodian 'Libri Bullarum' and their Contents» [σσ. xiii-xxix], παρουσιάζονται τα συμφραζόμενα και το περιεχόμενο του αρχαιακού υλικού από τη Ρόδο που σώζεται στη Μάλτα. Ύστερα από μία σύντομη αναφορά στις συνθήκες της συγκρότησης του αρχείου των Ιπποτών στη Μάλτα (AOM) και στη διάρθρωσή του, επιχειρείται ο συσχετισμός του σωζόμενου υλικού της περιόδου πριν από το 1523 με την αρχική δομή του ροδιακού αρχείου, όπως αυτή είχε προβλεφθεί από τη γενική συνέλευση του τάγματος το 1428, και δίδεται μία πιθανή ερμηνεία για την απουσία πρωτότυπων εγγράφων σχετικά με την Κύπρο για την περίοδο 1409-1459. Στη συνέχεια η ανάλυση επικεντρώνεται στους 36 τόμους της σειράς των Libri Bullarum, που καλύπτουν την υπό εξέταση περίοδο, και σε ζητήματα που αφορούν στην οργάνωση, το περιεχόμενο και τον βαθμό πληρότητας της αρχαιακής σειράς, στη μέθοδο ταξινόμησης του αρχαιακού υλικού -με ειδική αναφορά στα κυπριακού ενδιαφέροντος έγγραφα-, καθώς και στη λειτουργία της γραμματείας του τάγματος. Στο τέλος της ενότητας εξετάζονται θέματα σχετικά με τη διπλωματική έκδοσή των αρχαιακών τεκμηρίων, όπως η γλώσσα των εγγράφων, το σύστημα χρονολόγησης, το υλικό της γραφής, οι διπλωματικές αρχές που υιοθετήθηκαν. Ακολουθεί γλωσσάρι ειδικών όρων [«Glossary», σ. xxxi] και σύντομο διευκρινιστικό σημείωμα σχετικά με την απόδοση των κυρίων ονομάτων και των τοπωνυμίων που απαντούν στα έγγραφα [«Names and Places», σ. xxxiii]. Η τέταρτη ενότητα, με τίτλο «Monies and Measures» [σσ. xxxv-xli], πραγματεύεται τα ποικίλα και σύνθετα προβλήματα που συνδέονται

με την εφαρμογή διαφορετικών νομισματικών και μετρικών συστημάτων στη Ρόδο και την Κύπρο. Για τη διευκόλυνση των μελετητών παρέχονται πίνακες με νομισματικές ισοτιμίες και τιμές αγαθών. Θα ήταν εξαιρετικά χρήσιμο εάν προβλεπόταν και ένας συγκεντρωτικός πίνακας των ισοτιμιών. Το πρώτο μέρος ολοκληρώνεται με τον κατάλογο των εκδοτικών σημείων και των συντομογραφιών που χρησιμοποιήθηκαν κατά την έκδοση των εγγράφων [σ. xlii]. Η τοποθέτησή του ωστόσο στο μέσον της εισαγωγής είναι μάλλον ατυχής, καθώς δεν εξυπηρετεί από χρηστική άποψη.

Το δεύτερο μέρος επιγράφεται «Rhodes and Cyprus: 1409-1459» και είναι γραμμένο από τον Anthony Luttrell [σ. xliii-xcii]. Σε αυτό παρουσιάζεται το ιστορικό περίγραμμα των σχέσεων του Τάγματος με την Κύπρο κατά τον ύστερο μεσαίωνα, το οποίο εντάσσει τα τεκμήρια στην ιστορική τους συνάφεια, παρέχοντας ταυτόχρονα μία πρώτη αφηγηματική προσέγγιση του υλικού. Η παρουσίαση αρχίζει με σύντομη επισκόπηση της πρώιμης ιστορίας του Τάγματος από τη σύστασή του έως την μεταφύτευσή του στη Ρόδο (12ος-14ος αι.). Στη συνέχεια εξετάζεται η εξάπλωση του Τάγματος στην Κύπρο και η ανάμιξη του στα πολιτικά πράγματα νησιού (13ος-15ος αι.) στο πλαίσιο των αντιτουρκικών συνασπισμών, του σχίσματος της δυτικής Εκκλησίας, των σχέσεων με τους Μαμελούκους, τα τουρκικά εμιράτα του Καρμάν και της Αλάνια και τους Οθωμανούς. Ιδιαίτερα διαφωτιστική είναι η ανάλυση του περίπλοκου διοικητικού συστήματος του τάγματος, μέσα από την οποία αναδεικνύεται η κεντρική θέση της Μεγάλης Πρεκεπτορίας ή Κουμανταρίας της Κύπρου στον διεθνή θρησκευτικό οργανισμό, η οποία οφειλόταν κυρίως στη μεγάλη οικονομική της σημασία. Το Τάγμα ήταν ο δεύτερος σημαντικότερος γαιοκτήμονας στο νησί μετά τον βασιλικό οίκο των Lusignan. Τα περιουσιακά του στοιχεία υπάγονταν διοικητικά στη Μεγάλη Πρεκεπτορία, με έδρα το Κολότσι, και την εξαρτώμενη από αυτήν Πρεκεπτορία του Φοίνικα και της Ανωγύρας. Η εκμετάλλευσή τους γινόταν έμμεσα, με την εκμίσθωση μέρους ή του συνόλου τους σε αξιωματούχους του Τάγματος, που ενίοτε ενεργούσαν και ως τοποτηρητές του πρεκέπτορα στο νησί, και σε λαϊκούς διαχειριστές (*gubernatores, arrendatores, appaltatores*). Τα αξιώματα που συνδέονταν με την διοίκηση και τη διαχείριση της περιουσίας της Μεγάλης Πρεκεπτορίας και των εξαρτημάτων της δεν ήταν μόνο πολύ προσοδοφόρα, αλλά ταυτόχρονα αποτελούσαν εφελτάρια για υψηλότερες θέσεις μέσα στο Τάγμα. Αντλώντας πληροφορίες από τα δημοσιευόμενα έγγραφα, ο συγγραφέας περιγράφει με λεπτομέρεια τους ανταγωνισμούς και τις αντιπαλότητες μεταξύ των αδελφών για την κατάληψη του αξιώματος του πρεκέ-

πτορα και την ανάληψη της διαχείρισης των κυπριακών κτήσεων κατά το πρώτο μισό του 15ου αιώνα, τις υποχρεώσεις και τα οικονομικά οφέλη των εκάστοτε διαχειριστών, καθώς και τις σχέσεις τους με τις κεντρικές αρχές του Τάγματος. Η παρουσία των Ιωαννιτών στην Κύπρο, περιλάμβανε αστικά ακίνητα στις πόλεις της Λευκωσίας, της Λεμεσού και της Αμμοχώστου (οικήματα, ξενώνες, μοναστήρια, εκκλησίες), κτήρια αμυντικού χαρακτήρα (κάστρο στο Κολότσι, οχυρός πύργος στη Λεμεσό), πολυάριθμα χωριά, αγροτικές και βιοτεχνικές εγκαταστάσεις και καλλιεργήσιμες γαίες στην ύπαιθρο, κυρίως στο νοτιοδυτικό τμήμα του νησιού. Σε συνάρτηση με τα παραπάνω, ο συγγραφέας διερευνά την παρουσία στο νησί και τον ρόλο των ιερέων αδελφών που υπηρετούσαν ως επικεφαλής (priors) στις εκκλησίες του Τάγματος και άλλων Λατίνων, στρατιωτών ή προσκυνητών που είχαν ενταχθεί στις τάξεις των ιπποτών και των πεζών αδελφών καθώς και μελών άλλων θρησκευτικών ταγμάτων (Δομινικανοί), όπως επίσης και των λαϊκών, που προέρχονταν από την τοπική κοινωνία και ήταν επιφορτισμένοι με τη διοίκηση εκκλησιών. Ακολουθώντας, μελετά τις επαφές των Ιωαννιτών με τις εκκλησιαστικές αρχές και την κοινωνία του νησιού. Σε ότι αφορά τις σχέσεις τους με την τοπική λατινική Εκκλησία σημειώνεται ότι ήταν απαλλαγμένοι από τη δικαιοδοσία των τοπικών επισκόπων, καίτοι κατέβαλλαν ορισμένες εισφορές στον επίσκοπο της Λεμεσού και στον Αρχιεπίσκοπο της Λευκωσίας. Το Τάγμα δεν φαίνεται να αντιμετωπίζει προβλήματα στις σχέσεις τους με την ορθόδοξη ιεραρχία του νησιού ούτε με τους γηγενείς υποτελείς του, επί των οποίων είχε περιορισμένη εκκλησιαστική δικαιοδοσία. Η κοινωνική και οικονομική κατάσταση των αγροτών που απασχολούνταν στις γαίες του Τάγματος, οι περιορισμοί στις μετακινήσεις και στη σύναψη γάμων των δουλοπαροίκων, τα ευνοϊκά μέτρα που έλαβε το τάγμα για την προσέλκυση εργατικού δυναμικού στις γαίες του, οι εμπορικές ανταλλαγές και οι μετακινήσεις ανθρώπων μεταξύ της Κύπρου και της Ρόδου αποτελούν ορισμένα από τα ζητήματα που θίγονται. Τα κτήματα των Ιωαννιτών παρήγαγαν μεγάλη ποικιλία προϊόντων (κρασί, δημητριακά και κτηνοτροφικά προϊόντα), αλλά την κύρια παραγωγική δραστηριότητα αποτελούσε η καλλιέργεια και η επεξεργασία ζαχαροκάλαμου με σκοπό την εμπορική εκμετάλλευση του προϊόντος. Αναμενόμενα λοιπόν, οι δέκα τελευταίες σελίδες της μελέτης είναι αφιερωμένες στο θέμα αυτό: με βάση το ήδη δημοσιευμένο αλλά και άγνωστο έως τώρα υλικό, εξετάζεται η καλλιέργεια του ζαχαροκάλαμου, η παραγωγή και εκμετάλλευση της ζάχαρης, η αρχιτεκτονική μορφή και η διάταξη των κτηρίων των εργαστηρίων επεξεργασίας της ζάχαρης, η οικονομική διαχείριση και τα συνδεδεμένα με αυτήν ζητήματα διαφθοράς, και τέλος η διακίνη-

ση του προϊόντος και η συνεργασία με εμπόρους, με ιδιαίτερη αναφορά στην οικογένεια Martini, η οποία το 1445 ανέλαβε το μονοπώλιο της εξαγωγής και πώλησης του συνόλου της κυπριακής παραγωγής του Τάγματος για είκοσι χρόνια. Το εισαγωγικό μελέτημα κλείνει με σύνοψη των κυριότερων σημείων και σύντομα καταληκτικά σχόλια.

Ακολουθεί το σώμα με τα πλήρη κείμενα των εγγράφων [σσ. 1-481]. Τα έγγραφα εκδίδονται με χρονολογική τάξη. Του κεμένου κάθε εγγράφου προηγείται σύντομος τίτλος, περίληψη στα Αγγλικά, ο χρόνος σύνταξης, η αρχειακή παραπομπή και, εφόσον υπάρχουν, άλλες εκδόσεις. Όπου κρίνεται απαραίτητο, στο τέλος του εγγράφου υπάρχει κριτικό υπόμνημα με παρατηρήσεις που αφορούν στην έκδοση του κεμένου και πραγματολογικά σχόλια.

Η γλώσσα των εγγράφων είναι κυρίως η λατινική και δευτερευόντως η δημόδης ιταλική και γαλλική της εποχής. Ακόμη, υπάρχουν δύο έγγραφα που είναι γραμμένα στα Καταλανικά και ένα στα Ελληνικά [σσ. xviii-xix]. Δεδομένου ότι οι εκδοτικές αρχές για τα λατινικά κείμενα διαφέρουν από εκείνες που χρησιμοποιούνται για τις δημόδεις γλώσσες, οι επιμελητές της έκδοσης υιοθέτησαν μια στοιχειώδη διπλωματική μέθοδο κατά την έκδοση των εγγράφων, με απώτερο στόχο να διευκολυνθούν η ανάγνωση και η κατανόηση των κεμένων από τους μελετητές. Στο ίδιο πνεύμα, η ορθογραφία ομαλοποιήθηκε, με εξαίρεση τα κύρια ονόματα, τα λάθη των γραφών αποκαταστάθηκαν μέσα στο κείμενο και η διόρθωσή τους δηλώθηκε σε υποσημείωση. Τα κύρια ονόματα καθώς και τα επίθετα που προέρχονται από κύρια ονόματα κεφαλαιοποιήθηκαν. Τέλος, στα λατινικά κείμενα η στίξη ακολούθησε τους γραμματικούς κανόνες κατά το πρότυπο των εκδόσεων της σειράς των *MGH*, ενώ στα δημόδη κείμενα υιοθετήθηκε φωνητική στίξη.

Τα δημοσιευόμενα έγγραφα ειδολογικά κατατάσσονται στις ακόλουθες κατηγορίες: προνόμια και παραχωρητήρια έγγραφα, επιστολές, συμβολαιογραφικές πράξεις, συντομευμένες καταχωρήσεις αδειών κυκλοφορίας και άλλων διοικητικών υποθέσεων ρουτίνας, σημαντικές αποφάσεις του Συμβουλίου του Τάγματος, οικονομικά στοιχεία. Τα περισσότερα από αυτά εκδόθηκαν από τον Μεγάλο Μάγιστρο, μόνο του ή με τη συνδρομή του δεκαεξαμελούς Συμβουλίου του, και τα υπόλοιπα από Ιωαννίτες ευρισκόμενους εκτός Ρόδου καθώς και από διάφορα άτομα που δεν ανήκαν στο Τάγμα, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται δύο βασιλείς της Κύπρου, οι Ιανός και Ιωάννης Β΄ (έγγρ. 7, 10, 11 και 220).

Μεγάλος αριθμός εγγράφων αναφέρεται στη διοίκηση και τη διαχείριση των κυπριακών κτήσεων των Ιωαννιτών. Μέσα από το υλικό αυτό φωτίζονται όψεις της σύνθετης διοικητικής οργάνωσης του Τάγματος και της λειτουργίας

των εξαρτημάτων του, ανιχνεύεται η δράση και η σταδιοδρομία ορισμένων αδελφών στον διοικητικό μηχανισμό (χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Fr. Angelino ή Angelo Muscatella, σσ. Ix-Ixi και έγγρ. 66,73, 84, 88,90, 92-93, 98, 101, 107, 108, 111-113, 121, 123-124, 126-131, 134-137, 144-145, 155, 167, 207) και αναδεικνύεται η οικονομική σημασία της Μεγάλης Πρεκεπτορίας. Αναφορικά με το τελευταίο θέμα, οι πληροφορίες των εγγράφων για τα είδη των παραγόμενων στο νησί προϊόντων, τις ετήσιες οικονομικές υποχρεώσεις των επικαρπωτών ή των μισθωτών προς το δημόσιο ταμείο του Τάγματος (*responsones*) στη Ρόδο και τις εισφορές σε είδος και χρήμα προς το βασιλείο της Κύπρου, επιτρέπουν να διατυπωθούν υποθέσεις σχετικά με τα έσοδα και τα κέρδη των κυπριακών εξαρτημάτων (έγγρ. 1, 2, 3, 4, 6, 8, 133,1 34) και, αντιστοίχως, να γίνουν αναγωγές στη συνολική απόδοση των κτημάτων (έγγρ. 10, 11, 13, 14). Στο κεντρικό ταμείο του τάγματος εισέρρεαν εξάλλου τα έσοδα από τις απελευθερώσεις των κυπρίων παροίκων (εγγρ. 42, 62, 113, 158) και το τέλος που κατέβαλλαν τα νέα μέλη που στρατολογούνταν στο νησί (έγγρ. 24-15, 78, 103, 112, 156).

Το τάγμα βρέθηκε αντιμέτωπο με σοβαρές οικονομικές δυσχέρειες στη διάρκεια του πρώτου μισού του 15ου αιώνα ως συνέπεια της στάσης που τήρησε κατά το σχίσμα της παπικής Εκκλησίας, με αποτέλεσμα να στραφεί στον έντοκο δανεισμό για να καλύψει την έλλειψη ρευστότητας. Η εικόνα αυτή επιβεβαιώνεται από τα ποικίλα συμβολαιογραφικά έγγραφα που αναφέρονται σε διακανονισμούς και εξοφλήσεις οφειλών, όπως υποσχετικές επιστολές, εντολές πληρωμής και αποδείξεις, και γενικότερα στις συναλλαγές και τις δοσοληψίες των Ιωαννιτών με βενετούς, γενουάτες και καταλανούς εμπόρους ή άλλα πρόσωπα -άνδρες και γυναίκες- που συγκροτούσαν τα δίκτυα των δανειστών του Τάγματος (π.χ. έγγρ. 32, 35, 43,47, 49, 51, 52, 53, 55, 62, 79,88. 99, 107, 115, 121, 123, 127-128, 167, 170, 174, 306-307, 330). Πλούσια είναι επίσης τα στοιχεία που παρέχονται σχετικά με την κυκλοφορία και τις ισοτιμίες των νομισμάτων, τη διακίνηση των εμπορευμάτων και τις τιμές των αγαθών.

Εκτός από μεγάλη εμπορική και οικονομική σημασία, η Κύπρος είχε και στρατηγικό ενδιαφέρον για το Τάγμα των Ιωαννιτών, στο πλαίσιο της θρησκευτικής του αποστολής ως οργανισμού της παπικής Εκκλησίας, καθώς μαζί με τη Ρόδο αποτελούσαν τα ύστατα προπύργια της χριστιανοσύνης στην ισλαμική Ανατολή. Σε αυτή τη διπλή συνάφεια εγγράφεται το ενδιαφέρον του Τάγματος για τη διατήρηση της λατινικής κυριαρχίας στο νησί και η ανάμειξή του στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική του βασιλείου της Κύπρου, που θα λάβει τέλος μόνο με την άνοδο στο θρόνο της χήρας του βασιλιά Ιακώβου,

της βενετής Αικατερίνης Κορνάρο, το 1474, και την οριστική προσάρτηση του νησιού στη βενετική κυριαρχία το 1489. Η τελευταία φάση της εμπλοκής των Ιωαννιτών στις υποθέσεις του κυπριακού βασιλείου συμπίπτει σε μεγάλο βαθμό με την πεντηκονταετία που περικλείεται ανάμεσα στις δύο ακραίες χρονολογίες της συλλογής. Μεταξύ άλλων, στο διάστημα αυτό οι Μαμελούκοι της Αιγύπτου επιτέθηκαν επανειλημμένα στην Κύπρο και σε περιοχές που ανήκαν στην άμεση επικράτεια των Ιωαννιτών, όπως το Καστελόριζο και η ίδια η Ρόδος, προκαλώντας σημαντικές ζημιές στις πόλεις και στην ύπαιθρο και αιχμαλωτίζοντας τον βασιλιά Ιανό στη διάρκεια μίας από αυτές, ενώ σοβαρές αναταράξεις στην περιοχή δημιούργησε η ένταση στις σχέσεις του βασιλείου με τα τουρκικά εμιράτα στα βόρεια του νησιού. Τα αρχαιολογικά τεκμήρια αναδεικνύουν τον μεσολαβητικό ρόλο του Τάγματος στις διαπραγματεύσεις αφενός με τον σουλτάνο των Μαμελούκων, για την απελευθέρωση του βασιλιά Ιανού το 1427 (έγγρ. 80, 83) και τη σύναψη της συνθήκης ειρήνης του 1430 (έγγρ.178-182, 184,185), και αφετέρου με τους τούρκους εμίρηδες του Καραμάν και της Αλάια, με σκοπό την εκτόνωση της κρίσης και την απρόσκοπτη συνέχιση της εμπορικής δραστηριότητας στην ευρύτερη περιοχή, το 1448 (έγγρ. 236-240, 245) και 1450 (έγγρ. 271) αντίστοιχα.

Σε μικρότερο βαθμό, τέλος, τα έγγραφα που περιλαμβάνονται στην έκδοση περιέχουν πληροφορίες για θέματα κοινωνικής ιστορίας, όπως η αγγαρεία της θάλασσας που βάραινε τα μεσαία στρώματα της ροδιακής κοινωνίας και η χρησιμοποίηση κυπρίων υπηκόων ως αντικαταστατών των εντόπιων «μαριναρίων» (έγγρ. 68, 69, 82), η κατάσταση των αγροτών που ζούσαν και εργάζονταν στα κυπριακά εξαρτήματα του τάγματος και οι σχέσεις τους με τους εκάστοτε διαχειριστές (έγγρ. 42, 62, 113, 158, 136, 223, 257, 258, 340-342), η ανθρώπινη κινητικότητα μεταξύ της Ρόδου και της Κύπρου (*passim*).

Από όσα εκτέθηκαν έως τώρα είναι φανερό ότι η δημοσίευση των κυπριακών εγγράφων του ροδιακού αρχείου των Ιωαννιτών Ιπποτών συνιστά ουσιαστική συνεισφορά στην έρευνα της ιστορίας του Τάγματος, της ιστορίας της Κύπρου αλλά και γενικότερα της ανατολικής Μεσογείου κατά τη διάρκεια μιας εξαιρετικά σύνθετης περιόδου, όπως είναι ο 15ος αιώνας. Η συνεισφορά του τόμου δεν έγκειται μόνο στο ότι καθιστά προσιτά στο ερευνητικό κοινό τα τεκμήρια από το αρχείο της Μάλτας. Το εισαγωγικό κείμενο της έκδοσης, γραμμένο από τον κατεξοχήν γνώστη της ιστορίας των Ιωαννιτών Ιπποτών της Ρόδου Anthony Lutrell, αποτελεί ένα κείμενο αναφοράς για τους μελετητές της περιόδου.

ΜΑΡΙΝΑ ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ
Εντεταλμένη Ερευνήτρια ΙΙΕ/ΕΙΕ